

Бородулькіна Т.О. Метафоричний тренінг як інноваційна психотехнологія навчання студентів-психологів / Т.О.Бородулькіна // Гуманітарний вісник – Додаток 1 до Вип.27, Том VI (39): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – К.: Гнозис, 2012. – С. 81-90.

Т.О.Бородулькіна (м.Запоріжжя)

МЕТАФОРИЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ІННОВАЦІЙНА ПСИХОТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

У статті представлено метафоричний тренінг як інноваційну психотехнологію навчання студентів; описано технологію і особливості його застосування в професійній підготовці студентів-психологів.

Інноваційні методи навчання, професійні смисли, метафора, метафоричний тренінг; професійна підготовка студентів-психологів.

В статье представлен метафорический тренинг как инновационная психотехнология обучения студентов; описана технология и особенности его применения в профессиональной подготовке студентов-психологов.

Инновационные методы обучения, профессиональные смыслы, метафора, метафорический тренинг; профессиональная подготовка студентов-психологов.

Metaphorical training as innovative psychotechnology of training of the students is presented; the technology and features of its use in professional preparation of the future psychologists is described.

Innovative methods of training, professional senses, metaphor, metaphorical training; professional preparation of the future psychologists.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Протягом останнього десятиліття у науково-практичному професійному середовищі

активно обговорюються проблеми якісної професійної підготовки майбутніх психологів у вищому навчальному закладі. Не викликає сумнівів те, що орієнтація вищої освіти тільки на формування знань, вмінь та навичок вже не відповідає вимогам до рівня професіоналізму фахівців цієї галузі. В сучасній освіті, як зазначає К.Г.Радчук, акцент переміщується з предметно-когнітивної площини в екзистенційну, де знання мають не інструментальну, а смислову природу [12, с. 108]. Тому важливими завданнями професійної підготовки майбутніх психологів є актуалізація та розвиток професійних смислів у студентів, розвиток здатності до розуміння, осмислення, рефлексії.

Прагнення до виходу за межі традиційної системи підготовки майбутніх психологів в нашій країні відображено у роботах Н.В.Чепелевої (пропонує систему організації підготовки практикуючого психолога, яка включає світоглядний, професійний, особистісний рівні [13, с.242]); Н.Ф.Шевченко (дослідження з проблеми професійної свідомості психолога-практика; звертає увагу на аксіологічну підсистему підготовки практичних психологів у вищому навчальному закладі [14, с. 20]), Т.С.Яценко (розглядає особистісну психокорекцію як необхідну передумову формування професіоналізму майбутнього психолога-практика; метод активного соціально-психологічного навчання (АСПН) у підготовці психологів [7; 16]); Н.І.Пов'якель (дослідження з проблеми професіогенезу особистості та професійного мислення майбутніх психологів; рефлексивно-творчий тренінг-практикум як креативна психотехнологія розвитку творчого потенціалу професійного мислення майбутніх психологів в процесі їх вузівської підготовки [10]) та ін.

Отже, пошук, впровадження та стандартизація нових активних форм, методів та психотехнологій навчання студентів-психологів, які б забезпечували розвиток їхньої смислової сфери, здатності до розуміння і рефлексії, є актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тренінг вважають одним з методів інтерактивного навчання студентів [1, с.91], креативною психотехнологією, яка, у більшості випадків, спрямована на особистісний розвиток та розкриття творчого потенціалу учасників; розвиток комунікативних навичок та навичок колективної взаємодії. Окремо виділяють соціально-психологічний тренінг як активне соціально-психологічне навчання, метою якого є формування компетентності, активності та спрямованості особистості в спілкуванні з людьми і підвищення рівня розвитку групи як соціально-психологічного об'єкту [1, с.93].

Тренінг може бути включеним в навчальний процес студентів-психологів як спецкурс (наприклад, «Тренінг спілкування та особистісного зростання», «Психологічний тренінг професійної самосвідомості» [8]), як цикл практичних або лабораторних занять в межах окремих дисциплін професійного спрямування («Вступ до спеціальності», «Соціальна психологія», «Спецпрактикум з психології», «Теорія та практика психотренінгу» тощо), як елемент конкретного навчального заняття. Згідно з В.Г.Захарченко, впровадження психологічного тренінгу в навчально-виховний процес підготовки практичних психологів дозволяє розвинути у студентів особистісні та професійні якості, підвищити рівень самоусвідомлення особистісних характеристик та стратегій взаємодії, стимулювати виникнення стійкої мотивації до самостійного особистісного та професійного росту [8, с. 196].

Майже будь-який тренінг, на думку І.В.Вачкова, можна назвати «метафоричним», тому що в тренінговому процесі застосовуються ігри, кожна з яких є поведінковою метафорою. І.В.Вачков визначає метафоричний тренінг як набір вправ, які сприяють розвитку у учасників здатності до метафоризації, тобто до метафоричного мислення та створення метафор. Автор вважає вправи, ігри, психологічні техніки метафорами і наводить їх описання у своїх роботах [6]. Так, в широкому

розумінні, метафоричний тренінг – це тренінг з використанням будь-якої метафори, до яких, користуючись категоріями метафор в психотерапії, запропонованих І.Є.Шубіною, можна віднести: 1) довгі оповідання, які мають посилання до складних клінічних ситуацій; 2) анекдоти і короткі оповідання; 3) аналогії, порівняння і короткі фрази характеру метафори; 4) метафори стосунків; 5) завдання характеру метафори; 6) предмети метафори; 7) артистичні метафори [15, с.208].

Для поглиблення розуміння сутності метафоричного тренінгу розглянемо феномен метафори. Серед численних лінгвістичних та філософських підходів до визначення метафори найбільшу цікавість для нас представляють ті, в яких увага звертається на її зв'язок зі сферою ідей та смислів людини, в яких вона розглядається як інструмент мислення та розуміння себе і світу, розкриваються смислоутворююча та моделююча функції метафори. У результаті аналізу поглядів на метафору у лінгвістиці та філософії ми виділили такі її характеристики, які важливо враховувати при проведенні метафоричного тренінгу: метафора служить не тільки найменуванню, але й мисленню (Х. Ортега-і-Гассет); думка людини є метафоричною (А.А. Ричардс); метафора поширює й розширює значення за допомогою порівняння; натякає на значення; викликає до життя щось нове (породжує смисл та нове значення) (Н.Д.Арутюнова, Ф.Уілпрайт); внаслідок використання метафоричних висловлювань відбуваються зрушення в ставленні людини до тих або інших об'єктів (М.Блек); метафора розкриває через образ латентну сутність об'єкта; завдяки метафорі поглиблюється розуміння реальності (Н.Д.Арутюнова) [3].

Здійснений нами аналіз метафори у психологічній практиці та науці дає можливість розглядати її як спосіб опосередкованого та образного вираження змісту [7, с. 196]; вираження почуттєвої, перцептивної та когнітивної інформації, що є способом передавання досвіду в інтегрованому вигляді [7, с. 198]; спосіб символічного вираження внутрішнього досвіду особистості [9, с.76]; особливий спосіб вивчення,

осмислення й відображення внутрішньої й зовнішньої реальності та засіб передачі досвіду іншим людям (Є.Пятаков [3]). Загалом у психологічних дослідженнях метафору розглядають у кількох планах: в аспекті поведінки і спілкування вона означає форму комунікації, відображення почуттів і передавання ідей; у глибинно-психологічному – механізм маскуванню несвідомого змісту психіки; у практичному аспекті – терапевтичний засіб і прийом навчання [7, с. 196].

І.В.Вачков розглядає метафору як інструмент психологічної роботи у тренінгу. Автор називає основні, з його точки зору, психологічні механізми, які лежать в основі «роботи» метафор: 1) екстраполяція скритих смислів; 2) пробудження творчих ресурсів уяви; 3) семантичне опосередкування; 4) актуалізація архетипів; 5) фасилітація [6].

Крім того, використовувати метафору в тренінговій роботі, спрямованій на актуалізацію та розвиток професійних смислів студентів-психологів, дозволяють такі її функціональні характеристики: поживляє існуючі концепти та поняття; забезпечує розуміння, яке передуює знанню; є носієм смисла (В.П.Зинченко); допомагає людині подивитися на щось (на власне життя, проблему, саму себе) з боку, дистанціюватися від проблеми (Н.Пезешкіан, О.А.Свирепо, О.С.Туманова [3]); сприяє творчому розвитку людини, активізує праву півкулю головного мозку, є мовою поезії та невербальної комунікації (І.М.Міхіна [3], І.Є. Шубіна [15]); інтегрує емоційне та когнітивне сприйняття, актуалізує мисленеві можливості суб'єкта; є ефективним засобом пізнання несвідомої сфери психіки; відкриває можливості вираження змісту несвідомого, що має емотивний характер і є суб'єктивно значущим для особи [7, с.197].

В педагогічному дискурсі, згідно з Е.В.Будаєвим та А.П.Чудіновим, метафора розглядається як відбиття концептуальної картини світу суб'єктів освітнього процесу; як засіб ефективного впливу на суб'єктів освітньої діяльності, посилення ефективності освітнього процесу. Автори зазначають, що зарубіжні дослідники все частіше звертаються до розгляду

метафори як засобу осмислення понять у конкретних дисциплінах. Враховуючи те, що метафора відноситься до одних з основних механізмів мислення, то її вплив має проявлятися в процесі вивчення будь-яких дисциплін, тому що використання метафор дозволяє учням осмислити деякі сторони своєї діяльності, про які вони раніше не замислювалися; використання метафоричних моделей сприяє осмисленню сутності досліджуваних явищ. Особливо важливою, на думку авторів, є роль метафори в описі абстрактних понять: використання метафор, як вважають автори, сприяє розумінню студентами абстрактних концептів більшою мірою, чим буквальні описи [5]. Отже, використання метафори в навчальному процесі є науково обґрунтованим та доведеним, що дозволяє нам розглядати її одним з важливих методичних прийомів викладання психології студентам [3], окремою формою якої є метафоричний тренінг.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є звернення уваги (в першу чергу викладачів психологічних дисциплін) на можливість використання метафоричного тренінгу як інноваційної психотехнології та активного методу навчання в процесі професійної підготовки майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи проведений аналіз літератури, окреслимо місце метафоричного тренінгу у професійній підготовці студентів-психологів.

Практичне застосування саме метафоричного тренінгу в навчанні студентів-психологів пов'язане з реалізацією наступних цілей: 1) розвинути образне, метафоричне, творче мислення у студентів, без якого, як вважає І.В.Вачков, не зможе продуктивно працювати абстрактно-логічне мислення [6]; 2) розвинути здатність до розуміння, яку Н. В. Чепелева вважає ключовою якістю особистості XXI століття, і якою розуміння тлумачиться як процес засвоєння та породження смислів, що може відбуватися на двох рівнях: структурному (значеннєвому) та смислово-мисловому; провідним механізмом смислопородження автор розглядає

метафору [11]; 3) актуалізувати, «пожвавити», розвинути професійні смисли як структурні елементи образу професії студентів-психологів; 4) забезпечити зв'язок донаукових (буттєвих) психологічних уявлень студентів з науковими (семантичне опосередкування: метафора є сполучною ланкою між семантичним простором психологічної науки, професійного середовища, який представляє викладач психології, та семантичним простором буденних уявлень про психічне у студентів) [3; 6]; 5) стимулювати самопізнання та саморефлексію та ін.

Перевагою метафоричного тренінгу над іншими тренінговими технологіями є захисний характер метафори, на який звертають увагу Т.С.Яценко та її послідовники: «метафора актуалізує творчу активність суб'єкта, зберігаючи при цьому захисну функцію маскування компромісного чи ризикованого для «Я» змісту. Захисний характер метафори сприяє послабленню опорів під час психокорекційної роботи <...>; метафора не лише допомагає окреслити певний факт, а й заміщує цей факт, навіть не передаючи його змісту. При цьому вона сприяє зосередженню уваги і має такий когнітивний зміст, який неможливо переказати, а можна «вловити», відчутти» [7, с.200]. І.В.Вачков також зазначає, що метафори діють набагато м'якше і делікатніше, чим багато інших засобів психологічного впливу [6]. Вважаємо, що захисний характер метафори, «м'якість» і «делікатність» її дії забезпечують комфортність та психологічну безпечність перебування студентів на тренінгових заняттях, які проводяться під час фахової підготовки у вищому навчальному закладі, що є доречним з етичних міркувань.

Також однією з особливостей метафоричного тренінгу виділимо створення умов для процесу, який Т.С.Яценко описала як візуалізацію психічного з метою його глибинного пізнання, матеріалізовану (рос.мовою «опредмеченную») символізацію психіки [16], що відбувається під час метафоричного тренінгу завдяки використанню, наприклад, метафор-предметів, малюнків та ін.

Необхідною умовою метафоричного тренінгу є діалог. Як зазначає Т.С.Яценко, матеріалізація респондентом власного психічного змісту сама по собі – без діалогу – німа [16, с. 147], діалог, який забезпечує та організує ведучий метафоричного тренінгу, сприяє розгортанню смислів, їх матеріалізації. Пізнання смислів, в тому числі професійних, не є самодостатнім при «використанні матеріалізованого презентанта», воно поживляється у діалозі [16, с. 159].

Застосування метафоричного тренінгу в навчальному процесі не може бути частим, враховуючи його змістовну специфіку. Його можна застосовувати разом з іншими традиційними та нетрадиційними формами та методами навчання студентів-психологів. Використання метафоричного тренінгу в освітньому процесі обумовлене, по-перше, особистістю викладача, його професійним досвідом, сензитивністю до розуміння образів та метафор інших; по-друге, специфікою навчальної дисципліни, зміст якої може передбачати, а може і не передбачати застосування подібних технологій; по-третє, зовнішніми умовами, серед яких: наявність достатнього часу та місця для проведення.

В якості прикладу, надамо коротку характеристику тренінгових занять з використанням предметної метафоризації, які проводилися нами зі студентами-психологами з метою актуалізації смислового компоненту їхнього образу професії. Оптимальна кількість учасників подібних тренінгових занять – 10-15 осіб. Час для проведення метафоричного тренінгу може варіювати від двох до трьох годин (залежить від кількості учасників та «розгорнутості» презентацій і обговорень). Проводити метафоричний тренінг бажано в просторій кімнаті (аудиторії), в якій є можливість поставити стільці колом. Під час проведення занять використовується набір різноманітних предметів та речей різного призначення (можна застосувати традиційний набір предметів для піскової терапії, який включає кілька сотень мініатюр за категоріями «люди», «тварини», «рослини», «транспортні засоби», «природні об'єкти» тощо;

можна такий набір предметів сформувати самостійно) та білий лист ватману, який виконує функцію певної арени, «світу», на якому розгортається «дійство».

Структуру занять складають вибори учасниками предметів, за допомогою яких їм пропонується представити себе самого, психологію, психолога, клієнта, допомогу клієнту тощо. Вибори здійснюються і обговорюється у колі поступово. Рефлексія кожного образу студентами, актуалізація певного професійного смислу відбуваються при виборі предмета, демонстрації та поясненні обраного предмету іншим учасникам, під час відповідей на запитання ведучого та інших членів робочої групи. Обговоренню підлягають не тільки окремі індивідуальні предметні асоціації, а і їх пари та групи: «я і психологія»; «психолог і клієнт»; «я і психолог»; «я і клієнт»; «психолог-допомога-клієнт» та ін. Аналізу підлягають також і групи предметів (та їх співвідношення), які є результатом вибору всіх учасників: спільний образ психології; колективний портрет психолога; колективний портрет клієнта тощо.

Так, завдяки тренінговим заняттям з застосуванням предметної метафоризації ми створювали умови для осмислення образів себе та психології, психолога та клієнта, особливостей їхньої взаємодії; сприяли розвитку особистісно-смиислового компоненту образу професії (професійних смислів); поглибленню смислового навантаження образу професії психолога у студентів. Більш детально наш досвід проведення тренінгових занять з використанням предметної метафоризації (метафоричні тренінги), які ми проводили на базі Запорізького національного технічного університету (з 2008 року) та Запорізької філії ВМУРоЛ «Україна» (з 2008 по 2011 рік) в процесі викладання дисциплін: «Практикум зі спеціальності»; «Практикум із загальної психології»; «Методика викладання психології»; «Педагогічна психологія»; «Проблеми важковиховуваних дітей» описано у попередніх публікаціях [2; 3; 4]. Експериментально підтверджено, що метафоричний тренінг як основний

елемент авторської комплексної програми з актуалізації та розвитку образу професії у студентів-психологів сприяє розвитку основних характеристик всіх компонентів образу професії в студентів-психологів [2].

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, ми розглянули метафоричний тренінг як одну з інноваційних психотехнологій професійної підготовки майбутніх психологів; для поглиблення розуміння сутності метафоричного тренінгу здійснили аналіз лінгвістичних, філософських, психологічних та педагогічних підходів, у результаті якого виділили сутнісні характеристики метафори; окреслили цілі метафоричного тренінгу в навчанні студентів-психологів; виділили переваги і особливості застосування метафоричного тренінгу в навчальному процесі, серед яких: захисний характер метафори, візуалізація психічного за допомогою метафори, діалогічність; навели приклад застосування метафоричного тренінгу у професійній підготовці студентів-психологів, спираючись на власний професійний досвід.

Перспективи подальших розвідок полягають у ґрунтовному описі технології розробки та застосування метафоричного тренінгу в освітньому процесі студентів-психологів.

Література

1. Бадмаев Б.Ц. Методика преподавания психологии: уч. пос. для студ. высш. учеб. заведений / Б.Ц.Бадмаев. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 303 с.
2. Бородулькіна Т.О. Динаміка образу професії у майбутніх практичних психологів: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Бородулькіна Тетяна Олександрівна. – Київ, 2011. – 247 с.
3. Бородулькіна Т. О. Метафора в процесі професійної підготовки майбутніх психологів / Т. О. Бородулькіна // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2012. - № 37 (61). – С. 81 – 86.

4. Бородулькіна Т. О. Метод використання метафори в процесі розвитку та корекції образу професії / Т. О. Бородулькіна // Акт. пробл. психології. Том 3: Консультативна психологія і психотерапія: Зб.наук. праць Інст. психології ім.Г.С.Костюка АПН України / за ред.Максименка С.Д., Кісарчук З.Г. – Ніжин: Міланік, 2008. – Вип.5. – С.255-265.

5. Будаев Э. В. Метафора в педагогическом дискурсе: современные зарубежные исследования / Э. В.Будаев, А. П. Чудинов // Политическая лингвистика. – Выпуск (1) 21. – Екатеринбург, 2007. - С. 69-75 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.philology.ru/linguistics1/budaev-chudinov-07a.htm>.

6. Вачков И.В. Метафорический тренинг / Вачков И.В. – [2-е изд.]. – М.: «Ось-89», 2006. – 144 с.

7. Застосування метафоричних прийомів у психокорекційному процесі АСПН // Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: Підготовка психолога-практика: навч.посіб./ Т.С.Яценко, Б.Б.Іваненко, С.М.Аврамченко та ін.; за ред. Т.С.Яценко. – К.: Вища шк., 2008. – 342 с. – С.196-202.

8. Захарченко В.Г. Використання тренінгових форм навчання у підготовці практикуючих психологів на основі гештальт-підходу / В.Г. Захарченко // Науковий часопис. Психологія. Збірник НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – № 17 (41). – Част.ІІ. – С. 192-197.

9. Метафора як спосіб символічного вираження внутрішнього досвіду особистості // Основи психосемантики (за нарративними технологіями) / Чепелева Н.В., Смутьсон М.Л., Шиловська О.М., Гуцол С.Ю.; за заг.ред.Чепелевої Н.В. – К.: Главник, 2008. – 192.с. – С. 64-76.

10. Пов'якель Н. Креативні психотехнології у розвитку професійно-творчого потенціалу студентів-психологів в умовах трансформації освіти / Н.Пов'якель // Тези доп. учасн. Міжн. наук.-практ.

конф. «Методологія та технології практ. психол. в системі вищої освіти». Зб. НПУ ім. М.П.Драгоманова. – Київ: Поліграф-Центр, 2007. – С. 19-22.

11. Проблеми психологічної герменевтики: монографія / За ред. Н. В. Чепелевої. – К.: Міленіум, 2004. – 276 с.

12. Радчук Г.К. Сміслові переживання як умова набуття особистісного досвіду в освітньому середовищі / Науковий часопис. Психологія. Збірник НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. - № 26 (50). – Част.1. - С. 108-114.

13. Чепелева Н. Особистісна підготовка практикуючого психолога // Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.: Підручник. – К.: Либідь, 2006. – С.242-249.

14. Шевченко Н.Ф. Аксіологічний аспект підготовки практичних психологів у вищих навчальних закладах / Н.Ф. Шевченко // Наук. часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психол. науки: Зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2012. - № 37 (61). – С. 20-24.

15. Шубіна І.Є. Застосування методу метафори в психотерапії / І.Є.Шубіна // Тези доп. учасн. Др. міжн. наук.-практ. конф. «Методологія та технології практ. психології в системі вищої освіти». – Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова МОН України, Поліграф-Центр, 2009. – С.206-208.

16. Яценко Т.С. Визуалізація психического в цілях його глибинного познання / Т.С.Яценко // Психолінгвістика: зб.наук.праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2012. – Вип.11. – С.142-161.